

وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشکده علوم اجتماعی

پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد حقوق خصوصی

عنوان:

بررسی مبنا و جایگاه مسؤولیت تضامنی در مسؤولیت مدنی

استاد راهنما :

دکتر مهرزاد ابدالی

استاد مشاور:

دکتر سید محمد هادی ساعی

نگارنده :

اکبر روستا

زمستان ۱۳۸۹

سپاس و تشکر می نمایم از استادان گروه حقوق خصوصی دانشکده ی علوم اجتماعی دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین به ویژه جناب آقای دکتر ابدالی و جناب آقای دکتر ساعی و از زحمات دوست گرانقدر آقای علی صدری اتابک سپاسگذاری میکنم. این پایان نامه را به همسرم شریک زندگیم تقدیم می نمایم.

چکیده

در حوزه ی مسؤولیت مدنی در جایی که چند مسؤول در مقابل زیان‌دیده برای جبران خسارت ایجاد شده وجود دارند، نحوه و چگونگی مسؤولیت آنان (مسؤولیت مساوی، مسؤولیت جمعی، مسؤولیت به نسبت تقصیر، مسؤولیت تضامنی) مطرح می گردد. در مواردی قانونگذار ایران به جهت حفظ حقوق زیان‌دیده و نظم عمومی حکم به مسؤولیت تضامنی عاملان متعدد در جبران خسارت نموده است. از جمله ماده ی ۱۴ قانون مسؤولیت مدنی ، ماده ۹۴ قانون امور حسبی و... اما این مهم در حقوق ایران و رویه ی محاکم به صورت اصل و قاعده پذیرفته نشده است و نیازمند پیش بینی مقرره ای به موجب قانون می باشد. مهمترین اثر تضامن، امکان رجوع زیان‌دیده به هریک از مسؤولان و مطالبه ی کل خسارت است. مسؤولیت تضامنی به طور استثنایی حاکم بر مسؤولیت مدنی مسؤولان متعدد است و همانند تعهدات قراردادی در مسؤولیت مدنی نیز اصل بر عدم تضامن می باشد. مسؤولیت تضامنی جز در موارد مصرح قانونی قابل اعمال نیست و مسؤولیت مدنی آنها به نسبت تقصیر یا میزان تاثیرشان تقسیم می شود و اگر مقدار تقصیر یا تاثیر مسؤولان قابل تعیین نباشد به نسبت مساوی مسؤولیت دارند. در مواردی هم ممکن است چند عامل برای جبران کامل خسارت وجود داشته باشد ولی تضامن بین آنها نباشد و به اصطلاح مسؤولیت جمعی (انضمامی) بین آنها حاکم است. چرا که هریک مبنای مستقلی برای ایجاد مسؤولیت دارا می باشند و مسؤولیت آنان عادی و مطابق با قاعده اما بدل از یکدیگر است.

کلمات کلیدی : مسؤولیت تضامنی، مسؤولیت جمعی (انضمامی)، تقسیم مسؤولیت

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

مقدمه.....	۱
فصل یکم: کلیات و اصول کلی حاکم بر جبران خسارت در مسؤولیت مدنی.....	۵
مبحث اول: تعریف، قلمرو و اقسام مسؤولیت در مسؤولیت مدنی.....	۵
گفتار اول: تعریف و مفهوم مسؤولیت مدنی.....	۵
الف: مسؤولیت مدنی به معنی اعم.....	۷
ب: مسؤولیت مدنی به معنی اخص.....	۸
گفتار دوم: قلمرو مسؤولیت مدنی.....	۹
الف: دلایل طرفداران تعدد مبنا در مسؤولیت مدنی.....	۱۰
ب: دلایل طرفداران وحدت مبنا در مسؤولیت مدنی.....	۱۱
ج: نتیجه دو تحلیل در قلمرو مسؤولیت مدنی.....	۱۲
گفتار سوم: تعریف و رابطه مفاهیم ضمان تضامنی و مسؤولیت جمعی.....	۱۵
الف: مفهوم تضامن و مبنای آن.....	۱۵
ب: مسؤولیت جمعی (جمع بین دو مسؤولیت قراردادی و قهری).....	۲۳
ج: مسؤولیت جمعی (تضامم)، ماهیت و مبنا.....	۲۵
د: اهداف تضامن.....	۲۸
مبحث دوم: اصول اولیه حاکم بر جبران خسارت.....	۲۹
گفتار اول: اصل جبران ضرر زیان‌دیده به صورت کامل.....	۳۱
گفتار دوم: اصل تاثیر جهات مخففه.....	۳۷

گفتار سوم: اصل بیش بینی ضرر.....	۳۹
گفتار چهارم: اصل عدم تضامن.....	۴۴
فصل دوم: برخی از موارد تحقق مسؤولیت جمعی در مسؤولیت مدنی.....	۴۷
مبحث اول: غصب.....	۴۸
گفتار اول: غصب از دیدگاه فقه اسلامی.....	۴۸
گفتار دوم: غصب از دیدگاه حقوق موضوعه.....	۵۴
مبحث دوم: توکیل فضولی.....	۵۷
مبحث سوم: تصادم.....	۶۱
مبحث چهارم: مسؤولیت کارمندان و کارگران در قانون مسؤولیت مدنی.....	۷۱
گفتار اول: مبنای مسؤولیت کارفرما در حقوق خارجی.....	۷۲
گفتار دوم: مبنای مسؤولیت کارفرما در حقوق ایران.....	۷۳
گفتار سوم: مسؤولیت کارمندان و کارگران درق.م.م.....	۷۵
مبحث پنجم: مسؤولیت قیمان متعدد.....	۸۲
مبحث ششم: مسؤولیت مدیران شرکت های تجاری.....	۸۴
مبحث هفتم: مسؤولیت دولت و عاقله.....	۸۸
گفتار اول: مسؤولیت دولت.....	۸۸
گفتار دوم: صندوق جبران خسارت بدنی.....	۹۲
گفتار سوم: مسؤولیت عاقله.....	۹۳
فصل سوم: شیوه های تقسیم مسؤولیت ، آثار مسؤولیت تضامنی و جمعی.....	۹۵
مبحث اول: انواع و چگونگی تقسیم مسؤولیت در مقام جبران خسارت.....	۹۵
گفتار اول: تقسیم مسؤولیت به نسبت تاثیر هریک از اسباب.....	۹۶

- الف: مسؤولت هرسبب به میزان زیانی که به بار آورده..... ۹۶
- ب: توزیع مسؤولیت در اتلاف..... ۹۸
- ج: توزیع مسؤولیت در تسبیب..... ۱۰۰
- گفتار دوم: تقسیم مسؤولیت به نسبت درجه تقصیر..... ۱۰۴
- الف: مبانی، مفهوم و اهمیت تقصیر..... ۱۰۳
- ب: تاثیر درجه تقصیر در مسؤولیت..... ۱۲۴
- ج: حکم ماده ۱۶۵ قانون دریایی ایران..... ۱۰۵
- مبحث دوم: آثار مسؤولیت تضامنی و مسؤولیت جمعی در مسؤولیت مسؤولان متعدد..... ۱۰۶
- گفتار اول: آثار مسؤولیت تضامنی در روابط بین زیان‌دیده و مسؤولان جبران خسارت..... ۱۰۶
- الف: امکان رجوع به هریک از مسوولان و مطالبه تمام خسارت..... ۱۰۷
- ۱- در تضامن..... ۱۰۷
- ۲- در مسؤولیت جمعی..... ۱۰۹
- ب: بری شدن ذمه تمام مسؤولان در صورت برداخت خسارت توسط یکی از آنها..... ۱۱۰
- ۱- در تضامن..... ۱۱۰
- بند اول: اثر وفای به عهد..... ۱۱۰
- بند دوم: اثر تهاتر..... ۱۱۱
- بند سوم: اثر تبدیل تعهد..... ۱۱۲
- بند چهارم: اثر ابراء..... ۱۱۳
- ۲- در مسؤولیت جمعی..... ۱۱۶
- گفتار دوم: آثار مسؤولیت تضامنی در رابطه بین مسؤولان تضامنی..... ۱۱۷
- الف: حق رجوع مسؤولان تضامنی به یکدیگر..... ۱۱۸
- ۱- در مسؤولیت تضامنی..... ۱۱۸

۱۲۲..... ۲- در مسؤولیت جمعی

۱۲۳..... ب: تحمیل سهم معسر به سایر مسؤولین

۱۲۶..... نتیجه گیری

۱۲۹..... فهرست منابع و ماخذ

۱۴۷..... چکیده انگلیسی

مقدمه

مسئولیت مدنی عبارت است از اینکه هر کس در اثر و نتیجه بی احتیاطی، سهل انگاری و بطور کلی در اثر تقصیر، خسارتی به دیگری وارد کند مسؤول جبران خسارت وارده می باشد(ماده اول قانون مسئولیت مدنی). مسئولیت مدنی هنگامی به وجود می آید که کسی ملزم به جبران خسارتی باشد که به دیگری وارد آمده است. هدف اصلی مسئولیت مدنی جبران ضرر زیانده است. یکی دیگر از موضوعات مطرح در مسئولیت مدنی تضامنی یا غیر تضامنی بودن مسئولیت عاملان متعدد خسارت می باشد. در حوزه مسئولیت قراردادی قانونگذار در ماده ۶۹۸ قانون مدنی مقتضای عقد ضمان را نقل ذمه به ذمه دانسته است که به موجب آن مدیون بری و دائن فقط می تواند به ضامن مراجعه کند. همچنین قانونگذار ضمانت تضامنی نیز مورد پذیرش قرار داده و آن را به موجب مقررات قانون تجارت پیش بینی کرده است.

بحث بیشتر درجایی است که مسئولیت فرد ناشی از قرارداد نمی باشد و به اصطلاح مسئولیت قهری است و در تدارک خسارت زیانده چند مسؤول قابل تصور است. در اینجا زیانده به چه طریقی می تواند خسارت خود را وصول کند؟ آیا مسئولیت مسؤولان متعدد تضامنی است و ایشان مختار خواهد بود به هریک از آنان برای کل خسارت مراجعه کند؟ یا اینکه از هریک از آنان به طور مساوی خسارت دریافت کند و سهم مسؤولان در پرداخت خسارت ایجاد شده مساوی است و نه بیشتر؟ یا اینکه دادگاه باید میزان مسئولیت هریک از مسؤولان را به نسبت میزان تأثیر آنان تعیین نماید و مسئولیت ایشان بسته به شدت یا ضعف تأثیر آنها در ایجاد خسارت متفاوت خواهد بود؟

ماده ۱۴ قانون مسئولیت مدنی مقرر داشته است؛ « در مورد ماده ۱۲ هرگاه چند نفر مجتمعاً زیانی وارد آورند متضامناً مسؤول جبران خسارت وارده هستند دراین مورد مسئولیت هریک از آنان با توجه به نحوه ی مداخله ی هریک از طرف دادگاه تعیین خواهد شد.» قسمت اول این ماده با حکم آخر ماده متعارض بنظر می رسد. اگر مسئولیت مسؤولان مندرج دراین ماده تضامنی باشد تعیین میزان مسئولیت هریک از آنها در رابطه با

زیان‌دیده ضرورت ندارد و زیان‌دیده می‌تواند تمام خسارت را از هر کدام بخواهد. علیرغم وجود این مقرر در قانون مسئولیت مدنی در حقوق موضوعه ایران اکثریت حقوقدانان عقیده به غیر تضامنی بودن مسئولیت مسؤولان متعدد در جبران خسارت دارند. در واقع در ضمان قهری هم مثل تعهدات قراردادی اصل را بر عدم تضامن قرار داده و قاعده را این دانسته‌اند که دین و طلب هر شخص ویژه‌ی خودش باشد. در این رابطه در حقوق فرانسه و کامن لا اصل بر مسئولیت تضامنی مسؤولان متعدد می‌باشد.

در این گونه موارد اگرچه مسئولیت مسؤولان متعدد تضامنی نمی‌باشد اما هریک از آنها در برابر زیان‌دیده مسؤول قلمداد می‌شود و مسئولیت ایشان جمعی یا تضامنی است. در واقع منشاء مسئولیت هر یک از مسؤولان متفاوت است و هر مسؤول رابطه مستقلی با زیان‌دیده دارد و موضوع تعهد آنها متفاوت اما بدل یکدیگر است.

موارد زیادی ممکن است باعث تحقق مسئولیت جمعی در جبران خسارت زیان‌دیده شود از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: تصرف های غاصبانه یا غیر ماذون (ماده ۳۱۷ قانون مدنی)، توکیل فضولی (ماده ۶۷۳ قانون مدنی)، تصادم بین وسایل نقلیه، مسئولیت کارگر و کارفرما (ماده ۱۲ قانون مسئولیت مدنی)، مسئولیت قیّمان در صورت تعدد (ماده ۹۴ قانون امور حسبی)، مسئولیت مدیران شرکت های تجاری (ماده ۱۳۰ لایحه ی قانونی تجارت)، مسئولیت دولت و عاقله (ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی و ۳۰۶ قانون مجازات اسلامی). در مقام جبران خسارت نیز بسته به اینکه زیان ایجاد شده ناشی از اتلاف یا تسبیب باشد مقرراتی در قانون مجازات اسلامی و قانون مسئولیت مدنی پیش بینی شده است، اما به علت اجمال و ابهام این مقررات بین حقوقدانان اختلاف است و در توزیع مسئولیت برخی اصل را بر تساوی مسئولیت و برخی نیز تقسیم خسارت به نسبت تقصیر و تأثیر هریک از اسباب دانسته‌اند.

احکام و آثار مسئولیت تضامنی آخرین مطلبی است که در این تحقیق بررسی شده است که با اندک تفاوتی در مسئولیت جمعی نیز وجود دارد. این آثار عبارتند از: مطالبه ی کل خسارت از هریک از مسؤولان، رفع مسئولیت از همه ی مسؤولان در صورت پرداخت خسارت از سوی یکی از مدیون ها، امکان رجوع مسؤولان

تضامنی به یکدیگر برای دریافت سهم ایشان از خسارت و تحمیل سهم مسؤول معسر به سایر مدیون ها.

•

•

•

/

/

/

/

/

/

/

/

/

/

فصل یکم:

کلیات و اصول کلی حاکم بر جبران خسارت در مسؤولیت مدنی

در این فصل به تعاریف و تبیین مفاهیم کلی و برخی از اصول رایج در مسؤولیت مدنی پرداخته ایم. مطالبی همچون ماهیت و مبنای مسؤولیت مدنی، تمایز آن از مسؤولیت اخلاقی و مسؤولیت کیفری، معانی مختلف مسؤولیت مدنی بررسی شده است. ماهیت و تعریف مسؤولیت تضامنی و مسؤولیت جمعی نیز در گفتاری جدا توضیح داده شده است و در آخر نیز برخی از اصول کلی و مهم در مسؤولیت مدنی مثل اصل جبران کامل خسارت زیان‌دیده و اصل عدم تضامن موضوع بحث ما را در این فصل تشکیل می‌دهد.

مبحث اول: تعریف، قلمرو و اقسام مسؤولیت در مسؤولیت مدنی

گفتار اول: تعریف مسؤولیت مدنی

در تعریف مسؤولیت مدنی گفته شده است: در هر مورد که شخص ناگزیر از جبران خسارت دیگری باشد می‌گویند در برابر او مسؤولیت مدنی دارد و مبنای آن در فقه قاعده لا ضرر می‌باشد. مسؤولیت شخص نسبت به جبران خسارت ناشی از اعمال خود، قاعده ای طبیعی و موافق قاعده است و این مسؤولیت در زمره وقایع

حقوقی شمرده شده است چرا که اراده هیچ یک از طرفین در ایجاد آن نقشی ندارد. (حتی در موارد اضرار عمدی، چون مقصود اضرار است نه ایجاد دین).^۱

برخی نیز ذکر کرده اند که مسؤولیت مدنی زمانی تحقق می یابد که به یک شخص خواه طبیعی یا حقوقی زبانی وارد آید و ورود این زیان یا ناشی از نقض قرارداد است یا زیر پا نهادن قانون. در اکثر موارد مسؤولیت مدنی به معنای خاص استعمال می شود و این اصطلاح در برابر مسؤولیت ناشی از نقض قرارداد یا تأخیر در اجرای قرارداد (مسؤولیت قراردادی) قرار می گیرد.^۲

برخی حقوقدانان نیز در مفهوم کلی و عمومی مسؤولیت مدنی را مسؤولیت جبران خسارت ناشی از رفتارهای زیان بار دانسته اند. در فقه تعبیری مثل ضمان قهری یا ضمانات استفاده شده است. قانون مدنی از ترکیب مسؤولیت مدنی استفاده نکرده و عنوان الزام های خارج از قرارداد برگزیده است. در حقوق کامن لا بیشتر از عنوان شبه جرم یا جبران ها استفاده می شود.^۳ قانون مسؤولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ بدون اینکه تعریفی از آن بیاورد بیان داشته هرکس عمدا یا در نتیجه بی احتیاطی باعث ضرر دیگری شود مسؤول جبران آن است. (ماده یک)

مسؤولیت مدنی و مسؤولیت اخلاقی با یکدیگر تفاوت دارند، هر کس دیگری را متأثر کند از لحاظ اخلاقی مسؤول است و مسؤولیتش جنبه وجدانی دارد و نمی توان خسارتی را از دادگاه مطالبه کرد. اما مسؤولیت مدنی ضمانت اجرایی دارد بنابراین این دو در ضمانت اجرا باهم تفاوت دارند. تفاوت دیگر آن است که در مسؤولیت اخلاقی ورود ضرر شرط نیست، اما ورود ضرر یکی از ارکان مسؤولیت مدنی آن است. همچنین قلمرو این دو عنوان با هم فرق دارد. در بسیاری از موارد در نتیجه خطای انسان مسؤولیت اخلاقی ایجاد می شود لیکن فاقد

۱- ناصرکاتوزیان، الزام های خارج از قرارداد، ضمان قهری، جلد اول، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم، ۱۳۸۴، ص ۴۶.

۲- سید مرضی قاسم زاده، مبانی مسؤولیت مدنی، نشر میزان، چاپ پنجم، ۱۳۸۶، ص ۲۳.

۳- حسن رهپیک، حقوق مسؤولیت مدنی و جبران ها، انتشارات خرسندی، چاپ اول، ۱۳۸۷، ص ۲۳.

مسئولیت مدنی است. به عبارتی در بسیاری از موارد پرداخت خسارت هر چند سنگین در قبال خطایی کوچک از لحاظ مسئولیت مدنی قابل قبول بوده ولی از لحاظ مسئولیت اخلاقی غیر عادلانه است.

مسئولیت مدنی با مسئولیت کیفری نیز تفاوت دارد. مسئولیت کیفری وقتی ایجاد می شود که آن فعل مجرمانه در قانون به عنوان جرم پیش بینی شده باشد. اما در مسئولیت مدنی صرف ورود خسارت باعث می شود برای طرف جبران خسارت در نظر گرفته شود حتی اگر در قانون هم عمل جرم تلقی نشده باشد. با این وصف محدوده مسئولیت مدنی بسیار گسترده تر از مسئولیت کیفری است. هدف مسئولیت مدنی صرفاً جبران خسارت یک شخص تحت عنوان زیان دیده است و کاری به دیگر افراد جامعه ندارد اما در مسئولیت کیفری هدف یک شخص نیست بلکه به جزء مجازات شخص مجرم، اصلاح فرد و ایجاد نظم و امنیت و عدالت در جامعه است.

الف) مسئولیت مدنی به معنی اعم

برخی از حقوقدانان از مسئولیت مدنی به معنی اعم چنین یاد کرده اند التزام به جبران خسارت وارده به دیگری است اعم از اینکه منشاء ضرر جرم باشد یا شبه جرم یا قرارداد یا عدم اجرای قرارداد و یا قانون.^۴ در واقع مسئولیت مدنی یعنی التزام به جبران خسارت اعم از اینکه منشا آن عمل حقوقی باشد یا واقعه حقوقی یا قانون. برخی دیگر از استادان حقوق مسئولیت مدنی را به لزوم جبران ضررهای وارده به یک شخص تعریف نموده اند و بیان داشته این مسئولیت گاه به معنی عام و در جایی بکار می رود که شخصی در برابر دیگری به سبب قانون شکنی یا پیمان شکنی و خساراتی که به او وارد کرده است پاسخگو قرار می گیرد.^۵

برخی از استادان حقوق نیز با تأیید مفهوم عام مسئولیت مدنی آن را جبران خسارت ناشی از رفتارهای زیانبار دانسته و اظهار داشته اند مسئولیت مدنی در معنای وسیع مسئولیتهای ناشی از نقض قرارداد و مسئولیت

۱- علیرضا یزدانیان، حقوق مدنی، قلمرو مسئولیت مدنی، نشر ادبستان، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۳۵.

۱ - سید مرتضی قاسم زاده، الزامها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، نشر میزان، چاپ ششم، ۱۳۸۷، ص ۲۰.

غیر قراردادی یعنی مسؤولیت ناشی از رفتار زیانبار را در بر می گیرد و صرف نظر از مبانی مشابه و مشترک در هر دو نوع مسؤولیت، ماهیت آنها را نیز می توان یکسان تلقی کرد.^۶

ب) مسؤولیت مدنی به معنی خاص

در این معنا مسؤولیت مدنی شامل مسؤولیت های قهری است که بدون قرارداد حاصل می شود و به آن الزامات خارج از قرارداد گفته می شود. اگر امروزه اصطلاح مسؤولیت مدنی به نحو مطلق بکار برده شود، مسؤولیت مدنی غیر قراردادی از آن مستفاد می شود. مسؤولیت مدنی در معنای اخص و محدود تر شامل جبران ضرر است و از استیلائی نامشروع و استیفای مشروع و نامشروع و ایفای ناروا و اداره مال غیر که همگی از اسباب ضمان قهری هستند متمایز می گردد.^۷ به طور کلی وقتی از مسؤولیت مدنی یاد می شود مسؤولیت غیر قراردادی به ذهن متبادر می شود.

برخی نیز تاکید کرده اند مسؤولیت مدنی در اکثر موارد به معنی خاص استعمال می شود و این اصطلاح در برابر مسؤولیت ناشی از نقض قرارداد یا تاخیر در اجرای قرارداد (مسؤولیت قراردادی) قرار می گیرد. در واقع شخص به سبب ورود زیان به دیگری بدون آنکه بین آن دو قراردادی بسته شده باشد مسؤول قرار می گیرد.^۸

گفتار دوم: قلمرو مسؤولیت مدنی

گفته شده است ضمان ناشی از انجام ندادن تعهدهای قراردادی نیز نوعی مسؤولیت مدنی است و با الزام ها قرابت زیادی دارد. در هر دو مورد خطایی از کسی سر می زند و قانون برای جبران زیان های ناشی از این خطا ضمان ویژه ای به وجود می آورد که مسؤولیت مدنی نام دارد. هدف قانونگذار از ایجاد این مسؤولیت، تضمین نیروی الزام آور قراردادهاست و منبع تعهد، عقد می باشد ولی در مسؤولیت قهری تضمین تکالیف عمومی است

۲ - حسن رهپیک، حقوق مسؤولیت مدنی و جبرانها، منبع پیشین، ص ۲۲

۳ - علیرضا یزدانیان، حقوق مدنی، قلمرو مسؤولیت مدنی، منبع پیشین، ص ۳۶

۱- سید مرتضی قاسم زاده، الزامها و مسؤولیت مدنی بدون قرارداد، منبع پیشین، ص ۲۰

که همه اشخاص در برابر هم دارند و هدف تامین نظم عمومی است و توافق اشخاص سهمی در ایجاد آن ندارد.^۹ در اینکه آیا دو مسؤولیت قراردادی و قهری نظام های گوناگون دارد یا هر دو را می توان یکجا و زیر عنوان مسؤولیت مدنی بررسی کرد اختلاف شده است.

گروهی از نویسندگان تفاوت های بین دو مسؤولیت را چنان عمیق یافته اند که پیشنهاد کرده اند در قراردادها به جای اصطلاح مسؤولیت، واژه ضمان یا تضمین قراردادی به کار رود تا با مسؤولیت مدنی اشتباه نشود. گروهی دیگر سعی دارند اختلاف ها را فرعی جلوه داده و نظام یگانه ای در این باره مطرح سازند. در واقع مسؤولیت قراردادی و قهری دو چهره گوناگون از مسؤولیت مدنی است که به دلیل پاره ای اختلاف های علمی در دو بخش جداگانه مورد مطالعه قرار می گیرد. برای مسؤولیت قراردادی دو شرط ذکر شده است: اول اینکه بین زیان دیده و عامل ورود ضرر قراردادی نافذ حکومت کند و دوم اینکه خسارت، ناشی از اجرا نکردن مفاد این قرارداد باشد.

فقدان یکی از این دو شرط مسؤولیت را از زمره مسؤولیت های قراردادی خارج و تابع قواعد ضمان قهری می سازد. با این وجود گفته شده است در اینکه مسؤولیت قراردادی دارای آثار ویژه ای است که با قواعد ضمان قهری تفاوت دارد تردیدی نیست ولی این گونه اختلاف ها سبب جدایی دو نظام مسؤولیت نمی شود.^{۱۰} اما بنظرمی رسد باید حق را به کسانی داد که این دو مسؤولیت را جدا انگاشته اند همان طور که در تالیفات حقوقی و تدریس دانشکده های حقوق نیز این دو نوع مسؤولیت در دو قسمت جداگانه بررسی می شود.

الف) دلایل طرفداران تعدد مبنا در مسؤولیت مدنی

نویسندگانی که مبناى مسؤولیت قراردادی را از الزامات جدا می دانند می گویند در مسؤولیت قراردادی زیان دیده و مسؤول بوسیله قرارداد با هم ارتباط داشته اند و در نتیجه همین ارتباط یکی مدیون دیگری شده

۲-ناصرکاتوزیان، الزام های خارج از قرارداد، ضمان قهری، جلد اول، منبع پیشین، ص ۱۲۳

۱- همان، صص ۷۳-۷۴-۱۰۳.

است. در چنین مواردی ریشه تعهد قرارداد است و مسؤولیت از آثار این تعهد و بدل آن است. مخلوط کردن مسؤولیت قراردادی و غیرقراردادی، این تقسیم اصلی را که پایه بسیاری از نهادهای حقوق مدنی است بر هم می زند و به همین جهت باید از آن پرهیز کرد. در مسؤولیت های غیرقراردادی اجرای مفاد پیمان ها مطرح نیست بلکه تنها قانون است که شرایط و نتایج این تعهد را معین می کند.

در حقوق مصر نیز قائل به تفکیک هستند به اعتقاد سنهوری مبنای دو مسؤولیت متمایز، یکی عقد و دیگری قانون است و تفاوتشان جوهری و اساسی است نه فرعی. بدین ترتیب که در مسؤولیت قراردادی چون اراده تا حدی مبنای این مسؤولیت بوده بنابراین ضرر غیر متوقع که در قلمرو اراده ی طرفین نیامده است قابل جبران نیست، و برای اینکه مسؤولیت تضامنی باشد باید تصریح شده باشد. و اراده می تواند حدود این مسؤولیت را تعیین نموده و کاهش دهد یا حذف کند و چون قبول تعهد ارادی بوده، مدت مرور زمان بیشتر است. اما در مسؤولیت قهری چون اراده دخالتی نداشته بنابراین اولاً کل ضرر باید جبران شود. ثانیاً باید مسؤولیت تضامنی باشد و اراده نیز به آسانی نمی تواند مسؤولیت را محو کند و چون تعهد ارادی نبوده مرور ضمان کوتاهتر است، پس تفاوت جوهری است.^{۱۱}

در ایران مقررات مرور زمان در قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۱۸ پیش بینی شده بود که مطابق نظر اکثریت فقهای شورای نگهبان مندرج در روزنامه رسمی شماره ۱۱۵۰۲ - ۱۳۶۳/۶/۳ مخالف با موازین شرع تشخیص داده شد و سپس با تصویب مقررات جدید آیین دادرسی در سال ۱۳۷۹ مطابق ظاهر ماده ۵۲۹ این قانون منسوخ گردید.^{۱۲}

ب) دلایل پیروان وحدت مبنا در مسؤولیت مدنی

۱- عبد الرزاق احمد السنهوری، الوسیط فی شرح القانون المدنی جلد اول، ص ۷۵۳، چاپ دوم، ۱۹۶۴ به نقل از علیرضا یزدانیان، قلمرو مسؤولیت مدنی، پیشین ص ۲۶۷.

۲- مهدی شهیدی، سقوط تعهدات، انتشارات مجد، چاپ ششم، ۱۳۸۳، ص ۲۲۳

اندیشمندانی که بین مسؤولیت های قراردادی و قهری تفاوت نمی گذارند ادعا می کنند که مسؤولیت قراردادی نیز مانند الزامات ایجاد دین می کند و منبع تعهد است و از این حیث تفاوتی ندارند. تعهدی که در اثر عهدشکنی برای مدیون ایجاد می شود به کلی مستقل از تعهد اصلی است و نباید آن را بدل تعهد اصلی شمرد. در الزام ها نیز ایجاد مسؤولیت به همین وضع است، قبل از ایجاد ضرر به موجب قانون هر کس متعهد است که به دیگران زیان نرساند و محتاط باشد اگر از این تکالیف تخلف شود تعهد جدیدی به وجود می آید که بر طبق آن باید خسارت ناشی از این تخلف جبران شود. پس در هر دو مورد عهدشکنی است که مسؤولیت به بار می آورد. در مسؤولیت قراردادی نقض عهدهی که مسؤول خود پذیرفته بوده است و در مسؤولیت غیرقراردادی تخلف از تعهدی است که قانون بر اشخاص تحمیل کرده است.^{۱۳}

در واقع به عقیده ی این گروه مسؤولیت ماهیت بسیط و یکسانی دارد و به دو بخش تفکیک نمی شود. به تعبیر برخی مبانی اساسی مسؤولیت مدنی در شرایط نقض قرارداد نیز جاری است و قواعد مسؤولیت مدنی مبنای تحلیل ها می باشد. چرا که در صورت نقض قرارداد برای ایجاد مسؤولیت، ارکانی مثل نقض تعهد، وجود ضرر و رابطه ی سببیت بررسی می شود. حتی از این نیز فراتر رفته و نه تنها در مسؤولیت قراردادی بلکه در هر حوزه ای که موضوع جبران خسارت باشد قواعد یکسانی حاکم است گرچه احکام خاص در هر مورد قابل تصور است.^{۱۴}

در حقوق فرانسه اگر چه به عنوان اصل و قاعده ی کلی در نظر علمای حقوق دو مسؤولیت از همدیگر جدا می باشند اما برخی نیز مخالف اند و معتقدند که دو مسؤولیت از قواعد واحد پیروی می کند گرچه به جهت تفاوت های فرعی اما واقعی از هم جدا باشند.^{۱۵}

ج) نتیجه دو تحلیل در قلمرو مسؤولیت مدنی

۱- ناصرکاتوزیان، الزام های خارج از قرارداد، ضمان قهری، جلد اول، منبع پیشین، ص ۱۰۹

۲- حسن رهپیک، حقوق مسؤولیت مدنی و جبران ها، منبع پیشین، ص ۲۴.

۳- علیرضا یزدانیان، قلمرو مسؤولیت مدنی، منبع پیشین، ص ۲۶۳

درست است که از نظر منطقی تعهدی ناشی از عقد است که منسوب به توافق دو طرف باشد. تعهد مربوط جبران خسارت متعلق قصد مشترک قرار نگرفته است و به قانون بیشتر ارتباط دارد تا به توافق آنان. منبع مستقیم و بی واسطه مسؤولیت قانون است ولی چون حکم قانون بر مبنای تضمین قرارداد است به این اعتبار می توان قرارداد را نیز منبع غیرمستقیم آن شمرد. برخلاف الزامات که در آن هدف تأمین نظم عمومی و جلوگیری از اضرار به غیر است، در مسؤولیت قراردادی هدف تأمین حاکمیت عقد است.

قانون مدنی نیز خسارات ناشی از عدم انجام تعهد قراردادی را از الزامات به کلی جدا ساخته است و این ایراد که مسؤولیت از توافق ناشی نشده است مانع از قراردادی شناختن آن نیست.

بنابراین همین اندازه که قرارداد زمینه حکم قانونگذار و شرط اعمال آن باشد آثاری را که بر این حکم بار می شود ناشی از قرارداد و منسوب به آن می داند و همین ارتباط با عقد است که احکام و آثار مسؤولیت قراردادی و قهری را از هم متمایز می سازد.

برخی^{۱۶} از حقوقدانان نیز در خصوص قلمرو مسؤولیت مدنی و قراردادی بیان داشته اند: مبنای اساسی مسؤولیت مدنی و جبران ها در شرایط نقض قرارداد نیز جریان پیدا می کند به عبارت دیگر در این بحث قاعده مسؤولیت مدنی و جبران ها اصل و پایه تحلیل ها می باشد و مسؤولیت قراردادی نیز از این قاعده اصلی استفاده می کند. زیرا در صورت نقض قرارداد برای ایجاد مسؤولیت ارکانی مثل نقض تعهد، وجود ضرر و رابطه سببیت مورد بررسی قرار می گیرد.

این تشابه در مواردی که در قرارداد میزان و شرایط جبران ضرر تعیین نمی شود برجسته تر می شود. بنابراین نباید برخی تفاوتها در احکام را به معنای تفاوت در مبنای و ارکان مسؤولیت و جبران تلقی کرد. حتی گفته شده است صرف نظر از قراردادها می توان نظر فوق را در بخش هایی از مسؤولیت کیفری تسری داد مثل دیات، مبنای اصلی باب دیات و مسائل مربوط به تسبیب و مباشرت و جنایات به قواعد مسؤولیت مدنی و جبران

ها ارتباط دارد. بنابراین نه تنها در مسئولیت های قراردادی بلکه در هر حوزه ای که موضوع جبران خسارت مطرح باشد قواعد یکسانی حاکم خواهد بود زیرا در تمام موارد قاعده ی مسئولیت مدنی و جبران ها جریان پیدا می کند اما وجود استثناء و احکام خاص در هر مورد قابل تصور می باشد.^{۱۷}

اما به نظر می رسد اگرچه بتوان تشابهاتی را در خصوص جبران خسارت ناشی از نقض قرارداد و جبران الزامات قانونی و خارج از قرارداد بدست داد ولی باید نظری را تقویت نمود که حوزه این دو نوع مسئولیت را از همدیگر جدا می سازد. همان طور که قانون مدنی نیز در ابواب مختلفی از آنها یاد کرده است و در دانشکده های حقوق نیز تحت عناوین جداگانه مورد بحث قرار گرفته و حتی قانون مسئولیت مدنی نیز با این عنوان خاص مورد تصویب قانونگذار قرار گرفته است.^{۱۸}

به تعبیر برخی ضمان عقدی چه در قانون مدنی و چه در فقه دارای عنوان جداگانه است و فقها ضمان قهری را تحت عنوان های ضمان مثل ضمان ید ضمان غرور یا اتلاف آورده اند.^{۱۹}

یکی از حقوقدانان پس از بررسی دیدگاه نظام های مختلف حقوقی دنیا در این خصوص نتیجه گرفته است که با وجود اندیشه یکسان سازی دو مسئولیت هنوز در بسیاری از سیستم های حقوقی دو مسئولیت جدا بوده و بین آنها تفاوت های زیادی است که دارای آثار و فواید عملی زیادی می باشد. این فواید و آثار عملی است که ضرورت تعیین قلمرو مسئولیت مدنی و تفکیک دو مسئولیت را مطرح می کند و طرح آنها را در دو بخش مجزا موجه می سازد، به عبارتی هرچند ماهیت آنها یکی است و می توان زیر عنوان عام مسئولیت مدنی بحث نمود، اما آثار عملی و نظری که بر تفکیک آنها بار می شود حقوقدان را ناگزیر از تعیین و بیان قلمرو مسئولیت مدنی می نماید.^{۲۰}

۲- حسن رهپیک، حقوق مسئولیت مدنی وجبرانهها، منبع پیشین، ص ۲۴.

۱- برای دیدن نظر موافق ر.ک سید مرتضی قاسم زاده، الزامها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، پیشین، ص ۲۴

۲- محمد جواد شریعت باقری، عناوین ضمان، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۸، ص ۱۸

۳- علیرضا یزدانیان، قلمرو مسئولیت مدنی، پیشین، ص ۲۷۰